

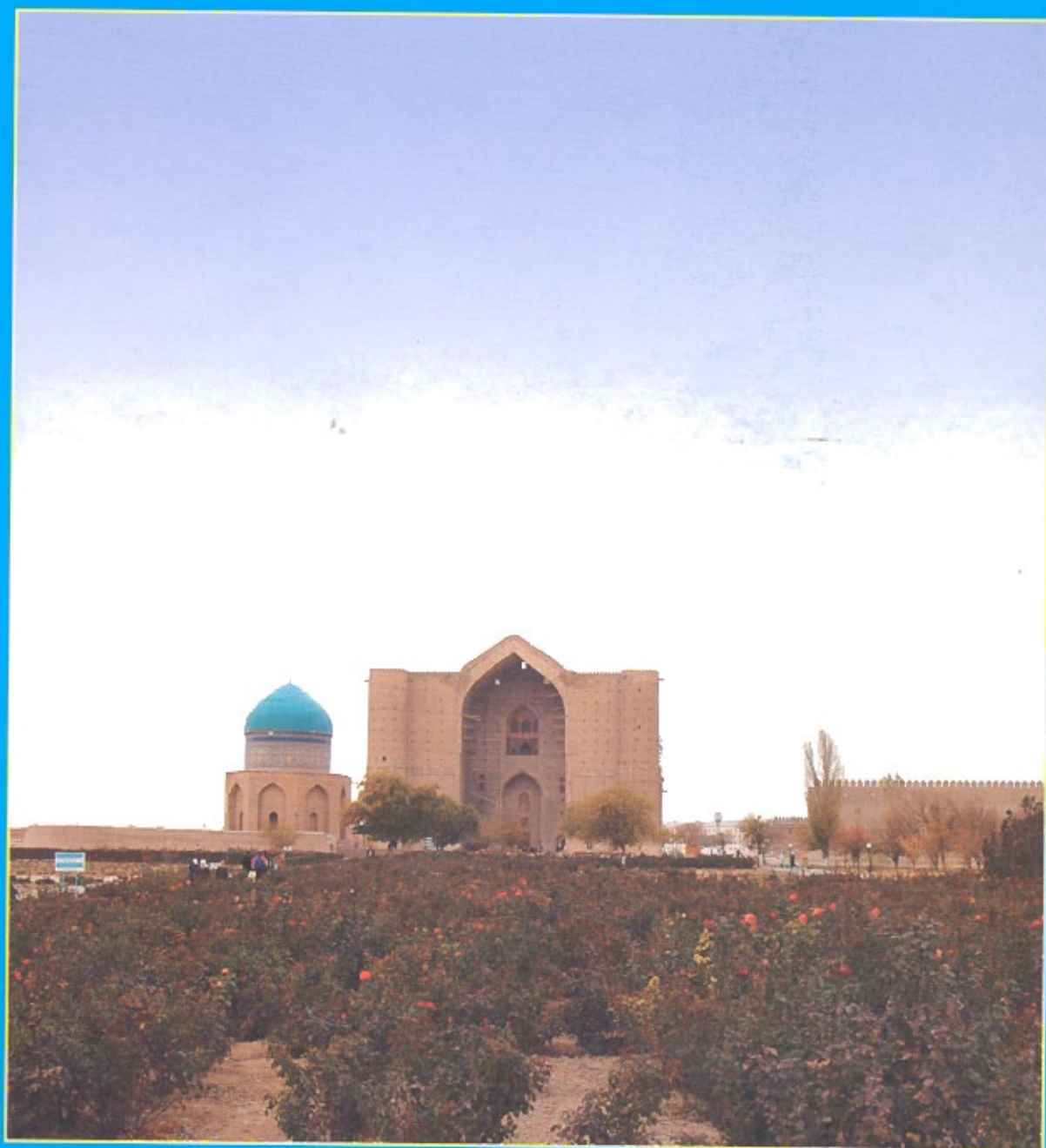
Қоғамдық-саяси, ғылыми-құқықтық журнал

ЗАҢ ЖӘНЕ ЗАМАН

ЗАКОН И ВРЕМЯ

Общественно-политический, научно-правовой журнал

№6 қараша-желтоқсан, 2007

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ

ДИФФАМАЦИЯ ЖӘНЕ АДАМНЫҢ АР-НАМЫСЫ МЕН ҚАДІР-ҚАСИЕТІ

Думан МӘУЛЕНОВ,
Қазақ гуманитарлы – заң университетінің аспиранты

Қаи қоғамның болса да ең басты байлығы мен баға жетпес қазынасы адамның өзі. Елбеше оны бұрынғы құрметтеу сол қоғамның өркеніет көшіне қаншақтық ілескенін, мәдени даму деңгейін көрсетеді. Өткен дәуірлер тарихына көз жүгірсек, адамды түрлі әлеуметтік топтарға, таптарға, ұлттарға, пайым сенімге, басқа да белгілеріне қарай жіктеу мен бөлу – осыр азын теңізін, даратығын, кісілік қасиеттерін қадірлеуге, жеке тұлға ретінде мүдделерін толық ескеруге мүмкіндік бермеді. Өркеніет өрісі кеңіген сайын адамның сан түрлі өмірлік мүдделерін тану ескеру, қанағаттандыру мәселелері күн тәртібіне қоңыла бастады. Демократиялық, құқықтық мемлекет орнықтыру барысында адам мүдделері басты құқықтық-саяси құжаттарда, ең әуелі Ата заңда тиісінше орын алып келеді. Мұның өзі үлкен бетбұрыс, істерлеушілік қадам екені анық. Солдай дегенмен жеке адамның құқықтарын, мақсат-мүдделерін заңдарымызға бекіту одағымен барлық проблемаларды шешім бере алмайды. Өйткені адам мүдделері сан атуан өрі күрделі. Олар жапындағы таным-түсінігіміз де үнемі кеңейіп, тоғынып отырады. Адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін сақтау өрі қорғау барысында бұрын бізге мәлім болмаған, бірақ, өмірде кездесетін, бірқатар шет елдерде әдедішан тәжірибеге енген ұғымдар мен түсініктер бар екенін білеміз. Соның бірі диффамация. Елбеше, осы мәселенің қыр-сырын алуға талпыныс жасап көрейік.

Бір сөзбен айтсақ, диффамация дегеніміз – біреуді қарапайым мәліметтерді жариялау, көңілдіктің үлкен бір тобына таратып жатқан сөз аиту немесе оларды кез-келген түрде жариялау сол адамның ар-намысына, беделіне нұқсан келтіреді, құқық бұлу болып табылады. Әдетте мұндай мәліметтерді тарату соған қатысты кісіге қарсы негізсіз айыптаулар тұғызды, сондай-ақ, жеке басына моральдік зиян болып есептелетін қолайсыздықтар өкеледі /1, 22 б/.

Ресей сот жүресінің өкілі, осы проблеманы жан жақты зерттеп жүрген заңгер ғалым В.С. Потанинның анықтамасы бойынша, диффамация – сөз бостандығы және бұқаралық ақпарат құралдары еркіндігін асыра пайдалану, жөбіренуші жөнінде ел-жұрттың алдында шындыққа сөйкес келмейтін қаралаушы мәліметтерді тарату арқылы адамның ар-намысын, қадір-қасиетін және іскерлік беделін кемсітуге бағытталған азаматтық құқықтық деликт /2, 72 б/. Мұны осынау ұғымның жалпылама сипаттамасы деуге болады.

Диффамация ұғымы батыстан заңнамасында және бірқатар отандық әдедіеттерде дәйексіз, шындыққа сөйкес келмейтін ғана емес, кез келген қаралаушы мәліметтерді, оның ішінде нақты болған жағдайларды да таратулы қамтиды. Дәйексіз диффамацияға шындыққа негізделген болса да мазмұнында адамға жағымсыз сипаттама беретін және оның кісілік қасиеттеріне нұқсан келтіретін мәліметтерді тарату жатады. Бұларға адамды кейбір аурулардың бар екендігі, жеке өмірінің интимдік жағының анық-қанығы, өткен өмірінде сотты болғаны, тағы басқа ақпараттарды қосуға болады. Әдіетте, мұндай мәліметтерді аиту және жұртқа жариялау сол адамның жүйкесіне күш түсіріп, көңілін толқытатыны анық. Бұрынғы Кеңес Одағынан тарыған елдердің көпшілігінде бұған қарсы айқын да дәл азаматтық-құқықтық санкциялар жоқ. Алайда осынау азаматтық-құқықтық деликт әлемдегі көптеген мемлекеттердің құқықтық жүйесінің ажырамас элементі болып табылады.

Бұл жерде біз бірқатар мемлекеттердегі осы мәселенің

құқықтық жолмен шешілу жағдайларына шолу жасай кетпекшіміз. Мысалы, Францияның 1819 жылғы Қылмыстық кодексында қызметтен немесе қызметтен тыс адамдардың жеке немесе отбасылық өміріне қатысты қаралаушы жаңдытарды жариялағанда оның шындығын дәлелдеуге жол берілмейтін. Швейцарияның 1937 жылғы Қылмыстық кодексында диффамацияға қатысты, жөбіренушінің жеке өміріне қатыстығын есептегенде, барлық қаралау жағдайларында жаңықсыздығының негізі ретінде шындыққа сілтеме жасауға жол берілді.

Жапония Қылмыстық кодексінің диффамация жөніндегі анықтамасына қарасақ, ол – әлдекім тураты оның немесе жалған болуына қарамастан оның ар-намысына тиетін мәліметтерді қандай да бір таратылуы. Өлген адамның ар-намысын пашатан хабардың иесі шындығы дәлелденген жаңдыда ғана жазадан босатылады. Англо-саксон құқықтық жүйесіне қатысты Ұлыбритания заңнамасында бұл салдағы негізге алатын акт – 1996 жылғы диффамация туралы заң болып табылады. Осы заңның мән-маңызына қарағанда диффамацияға қоғамның саналы мүшелерінің түсінігінде адамды кемсіту болып табылатын пікірлер жатады.

Кісіні кемсітетін түсінік ретінде оны жеккөрініштілікпен мысқылдау немесе басқалай қоғамдық бөлектеу жақтырмау мақсаты бар пікір есептеледі. Мұндай пікірлер кісінің абырой-атауына қандай да бір орынды жеккөрініштілік жаңырмаған-жаңырмағанына қарамастан өркішан диффамация болып табылады. Мысал ретінде 1943 жылғы қолалған бір істі атық, онда жузупкер өзінің фильмінде талапкер қорлауға ұшыраған деген болатын. Сот зорлау жөніндегі бұт пікір талапкердің қасында болған басқа адамдарға қолайсыздық тұғызып кеткен бастап, тіпті, мұндай ойның өзі адамға қандай да бір моральдік жаңымсыз атық жаңырмаға да, диффамация болады деп тапты. Британ заңнамасы мысалына сөйкес көңілді толқытатын (балд асырап алу күшіясы, белгілі бір ауру түрлерінің мәліметтер таратуға тышым салу жөнінде ұсыныстар атылады /3, 141 б/.

Жалпы Еуропа елдерінде диффамацияға қарсы заңдар баршылық. Оның бірі де «Адам құқын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы» Еуропалық Конвенцияға сүйенеді. Осынау елдерде диффамация үшін қылмыстық қудалау жағдайлары жиі кездеседі екен, бірақ қылмыстық жаңы тағайындау өте сирек көрінеді. Шамамы, бұт осы Конвенцияның 10-бабында көрсетілген ой-пікір аиту еркіндігі жөніндегі қандайы орындауға байланысты болса керек. Қылмыстық жаңы көп ретте ой-пікір еркіндігіне түсау салатыны белгілі, бұт демократиялық қоғам дәстүрлеріне сөйкес келе бермейді. Еуропа конвенциясына қосылғандықтан болар, Ресейде де соңы кезде диффамация институтын енгізу туралы пікірлер жиі аитылады.

Жеке және отбасылық құпияның, жеке өмірдің қолсұғыл-майындығы жөніндегі кепілдігі Ресей Конституциясы 23-бабының 1-тармағында, ар-намыс және абырой-атақты қорғау жөніндегі ережелердің пікелей қасына жазылған. Бұл норма одан өрі азаматтардың қызметі мен көсімін жүзеге асыруға байланысты белгілі болған мәліметтерді таратуға заңдық тұрғыда тышым салуларда өзінің көрінісін тапты. Жеке өмір жөніндегі мәліметтерді таратуға тышым салуды заң шығарушы «Ресей федерациясының федералдық органдар қызметі туралы», «Ресей федерациясындағы мемлекеттік қызмет туралы», тағы басқа арнайы заңдары енгізі.

